

Op welke manier kunnen journalisten omgaan met ‘complottheorieën’?

Shivani Boer
Hogeschool Utrecht, School voor Journalistiek
Studentnummer: 1678242
shivani.boer@student.hu.nl
Studiejaar 2019-2020 – Blok C
Beoordelaars: Mans Kuipers & Pauline Weseman

Inhoudsopgave

Inleiding	p. 3
Deelvraag 1	p. 5
Deelvraag 2	p. 8
Deelvraag 3	p. 10
Conclusie	p. 12
Bronnenlijst	p. 13

Inleiding

Terwijl het coronavirus COVID-19 als een lopend vuurtje over de wereld verspreid, loopt het internet, dankzij sociale media, vol met de ene na de andere complottheorie. Zo zijn er mensen die geloven dat het virus bewust gecreëerd is om als biologisch wapen te gebruiken, veroorzaakt is als afleidingsmanoeuvre voor het ‘schadelijke’ 5G-netwerk of dat multimiljardair Bill Gates het patent heeft op het virus (Owen, 2020; Klaassen, 2020; Van der Beek, 2020). Het virus is voer voor mensen die in complottheorieën geloven. Complotdenkers maken misbruik van de angst die leeft onder mensen, waardoor veel misleidende en vaak onjuiste informatie (ook wel nep nieuws genoemd) de wereld over gaat. De Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) spreekt daarom niet alleen van een pandemie, maar ook van een ‘infodemie’, schrijft het NRC in februari 2020. Namelijk: ‘Een informatiestroom van epidemische proporties, die het vinden van de juiste informatie belemmert’ (Kist & Nieber, 2020).

Om misleidende informatie omtrent COVID-19 aan te pakken, hebben platformen zoals Google, Facebook en Twitter aangekondigd om maatregelen te nemen. Met behulp van slimme filters, kunstmatige intelligentie-software en ‘factcheckers’ wordt er gezocht naar feitelijke onjuistheden in de informatievoorziening. Als je bijvoorbeeld op Google ‘coronavirus’ intikt, krijg je een informatieblok te zien met feiten en links naar betrouwbare websites. De WHO adverteert gratis op Facebook om de infodemie in te kunnen dammen. Twitter verwijdert berichten die volgens ‘factcheckers’ of gezondheidsorganisaties niet zouden kloppen (Schuurmans, 2020; Kist & Nieber, 2020). Maar ook de kranten schrijven erover, zodat zij het publiek kunnen informeren over de complottheorieën die rondgaan. Zo kopt Het Parool: ‘De 5 meest krankzinnige complottheorieën over corona’. De Volkskrant doet hetzelfde: ‘Vaste prik bij virusuitbraken: complottheorieën. Hoe wapen je je ertegen?’

De complottheorieën rondom het nieuwe coronavirus zijn slechts een actuele aanleiding voor dit literatuuronderzoek. Complottheorieën hebben een lange geschiedenis. Voor zover bekend stammen ze af uit de tijd van de kruistochten in de middeleeuwen. Sinds de jaren zestig zijn complottheorieën steeds meer ‘mainstream’ geworden in onze westerse samenleving. Zo zijn er beweringen over de “echte” waarheid achter het klimaat, aids, vaccinaties, de dood van prinses Diana en president John F. Kennedy, maar ook de aanslagen van 9/11 en een opkomende Nieuwe Wereldorde (Harambam & Aupers, 2016). Sommigen spreken zelfs van een ware ‘samenzweringscultuur’ of een ‘cultuur van paranoia’ (Aupers, 2012). Bij ons in de politiek zijn ze er ook niet vies van. Zo noemde Thierry Baudet, leider van Forum voor Democratie, de Europese Unie een soort ‘Hitleriaans complot’, tijdens een debat op 18 februari 2020 (Van der Wilde, 2020).

Vroeger kwamen complottheorieën vaak niet verder dan de borreltafel, maar sinds ze zelfs zijn geïntegreerd in het politieke debat kan de journalistiek ze niet negeren. Complottheorieën zijn een kenmerk geworden van het nieuws (Konkes & Lester, 2017). Voor dit literatuuronderzoek wil ik graag onderzoeken hoe wij - journalisten in Nederland - het beste kunnen omgaan met complottheorieën. Daar heb ik de volgende onderzoeksvragen voor bedacht.

Mijn hoofdvraag luidt als volgt:

Op welke manier kunnen journalisten in Nederland omgaan met complottheorieën?

Mijn deelvragen zijn:

1. Wat zijn complottheorieën, door wie worden ze gemaakt en met welk doel?
2. Welke invloed hebben complottheorieën op de journalistiek?
3. Hoe gaan journalisten tot nu toe om met complottheorieën?

Wat zijn complottheorieën, door wie worden ze gemaakt en met welk doel?

Allereerst is het belangrijk om goed te begrijpen wat er wordt verstaan onder een ‘complottheorie’ en met welk doel deze wordt gemaakt. Daarnaast is het handig om te weten wie de complotdenkers en -theoretici zijn en waarom ze in complottheorieën geloven.

Wat is een complottheorie?

Er wordt onderscheid gemaakt tussen een ‘complot’ (ook wel ‘samenzwering’) en een ‘complottheorie’ (een ‘samenzweringstheorie’). Zo wordt een *complot* meestal gebruikt om aan te duiden dat ‘twee of meer individuen bij elkaar komen en iets in het geheim samenspannen’ (Konkes & Lester, 2017). Meestal gaat het om krachtige mensen of organisaties die in het geheim samenwerken om een (vaak sinistere) doelstelling te behalen (Wood, Douglas & Sutton, 2012). Zo proberen ze politieke of economische macht toe te eigenen, rechten te schenden, inbreuk te maken op vastgestelde afspraken, vitale geheimen achter te houden of vaste instellingen te veranderen (Douglas et al., 2019). Een *complottheorie* daarentegen wordt meestal aangeduid als ‘een verklaring, speculatief of gebaseerd op feiten, wat de oorzaak van een gebeurtenis toeschrijft aan een complot’. Ze wordt vaak bestempeld als irrationeel of verkeerd geïnformeerd en juist níet gebaseerd op logische feiten (Konkes & Lester, 2017). Volgens McCauley en Jacques (1979) komen complottheorieën naar voren als reactie op onbevredigende officiële verklaringen. Mensen hebben de neiging om de schuld van bepaalde acties te geven aan waarschijnlijker, maar toch realistische verklaringen in hun ogen, zo stelt Clarke (2002).

Eerdere wetenschap suggereert dat de meeste complottheorieën drie gemeenschappelijke kenmerken hebben. Allereerst lokaliseren ze de bron van ongebruikelijke sociale en politieke verschijnselen bij ongeziene, opzettelijke en kwaadaardige krachten of machten. Ten tweede interpreteren ze typisch politieke gebeurtenissen in termen van een strijd tussen goed en kwaad. Ten slotte suggereren de meeste complottheorieën dat reguliere verklaringen van politieke gebeurtenissen een list of poging zijn om het publiek af te leiden van een verborgen machtsbron (Oliver & Wood, 2014, p. 953) of van wat er zich echt afspeelt.

Complottheorieën zijn niet per definitie onjuist, maar de meeste theorieën worden simpelweg niet ondersteund volgens de wetenschap (Georgiou, Delfabbro & Balzan, 2019). Bovendien zijn ze eerder geneigd te mislukken, omdat het moeilijk is om plannen in het geheim uit te voeren en mensen stil te houden. Als een complot(theorie) dan toch mislukt of aan het licht komt, beschouwen complotexperts het als een waargebeurd complot (Douglas et al., 2019). Zo zijn er in het verleden verschillende samenzweringen aan het licht gekomen. Het ‘Watergateschandaal’, wat ooit begon als een complot, bleek achteraf te kloppen (Wood et al., 2012). Maar denk ook aan het geheime hersenspoelprogramma *MK-ULTRA* van de Central Intelligence Agency (CIA), het illegale veiligheidsprogramma *COINTELPRO* van de Federal Bureau of Investigation (FBI), de Iran-Contra-affaire en het Tuskegee-syfilisonderzoek. Een meer recent voorbeeld zijn de afluisterpraktijken van de National Security Agency (NSA) die door Wikileaks en voormalig CIA-medewerker Edward Snowden onthuld zijn. Of het Libor-schandaal, waaruit bleek dat banken jarenlang belangrijke rentepercentages in hun voordeel manipuleerden (Harambam, 2017).

Waarom geloven mensen in complottheorieën?

Het geloof dat er een verborgen realiteit schuilgaat achter bepaalde situaties, dat alles op de één of andere manier met elkaar verbonden is en dat er krachtige machten in het spel zijn, is niet voorbehouden aan de soms irrationele rand van onze samenleving (De Maeyer, 2018, p. 21). Uit Amerikaanse enquêtes blijkt dat meer dan de helft van de bevolking in een bepaalde complottheorie gelooft over een actuele politieke gebeurtenis. Dat is opmerkelijk, stelt De Maeyer (2018). Zeker als je het vergelijkt met de gebruikelijke ideologische en sociologische scheidslijnen van de maatschappij. In Nederland zijn er geen cijfers bekend over het aantal complotdenkers, maar onderzoeker Jaron Harambam schat het aantal tussen de twintig en veertig procent van de bevolking: “Er zijn onderzoeken die laten zien dat ... de bevolking in bepaalde complotten gelooft” (Kist & Van Lonkhuyzen, 2018).

Het ‘complotdenken’ is een natuurlijke reactie op de moderniteit (Aupers, 2012). Om uit te leggen hoe het komt dat mensen in een complottheorie geloven, worden er meestal drie verklaringen gegeven. Ten eerste kunnen complottheorieën voortkomen uit diepere psychopathologische aandoeningen, zoals psychische problemen, hallucinaties en schizotypie. Men is dan meer vatbaar hiervoor. Een tweede opvatting is dat verschillen in het informatieverwerkingsproces in de hersenen ervoor kunnen zorgen dat mensen eerder in een complottheorie geloven, zoals mensen met een minder goed analytisch vermogen. Ten derde speelt het verschil in opleiding ook een rol, met name in training voor analytisch en logisch redeneren. Hoger opgeleide mensen worden in staat geacht complexer, genuanceerder en meer reflectief te kunnen redeneren als ze kennisclaims moeten testen op betrouwbaarheid (Georgiou, Delfabbro & Balzan, 2019). Daardoor zouden ze minder snel in complottheorieën geloven.

Iemand die bijvoorbeeld gelooft dat de Amerikaanse regering achter de aanslagen van 9/11 zat, zal waarschijnlijk ook geloven dat prinses Diana opzettelijk werd vermoord. Een verklaring voor dit verband is dat overtuigingen in complottheorieën elkaar op de één of andere manier ondersteunen. Het feit dat één sinister complot succesvol in het geheim is uitgevoerd, suggereert dat er veel meer van zulke complotten mogelijk zijn (Wood, Douglas & Sutton, 2012). Het geloof in samenzweringstheorieën zou dus kunnen werken als een ‘monologisch geloofstelsel’, waarin individuele overtuigingen elkaar versterken in een samenhangend verhaal (Castanho Silva, Vegetti & Littvay, 2017).

Wie zijn de complotdenkers en -theoretici in Nederland?

Een ‘complotdenker’ of ‘complottheoreticus’ kan verschillende betekenissen hebben in zowel populair gebruik als in de literatuur. Voor sommigen is een *complotdenker* iemand die gelooft in een bepaalde complottheorie of een sterke neiging heeft tot complotdenken. Anderen gebruiken de term *complottheoreticus* om een persoon aan te duiden die complottheorieën professioneel propageert (Douglas et al, 2019). Harambam en Aupers (2016) deden onderzoek naar complotdenkers en -theoretici in Nederland. Ze waren benieuwd hoe zij zichzelf identificeren en onderscheiden met en van anderen. Er rust namelijk een taboe op het label en de stereotype ‘complotdenker’ of ‘complottheoretici’. Door sociale wetenschappers worden ze namelijk gecategoriseerd als ‘paranoïde en gevaarlijke militanten’, zo schrijven Harambam en Aupers (2016). Complottheoretici vechten actief terug en verzetten zich tegen dat stigma, want als ze zo’n label opgeplakt krijgen, tellen hun argumenten vaak niet meer mee en worden ze uitgesloten van het publieke debat.

Het samenzweringsmilieu, zo stellen Harambam en Aupers (2016), is vanuit het perspectief van ‘zelfidentiteit’ een relatief open en sociaal netwerk, dat culturele middelen ter

beschikking stelt, zodat mensen hun eigen identiteit kunnen vormen. Complottheoretici zijn geen individuele eenlingen. In hun zoektocht naar de ‘echte’ waarheid relateren ze zich aan anderen. Ze komen samen in online- en offline netwerken, waar ze elkaars ideeën, wereldbeelden en levensstijlen delen en betwisten. Als ‘prosumers’ benaderen ze complottheorieën op een kritische manier, voegen ze andere elementen en nieuwe inzichten toe en bieden ze het aan, voor verdere consumptie. Ze noemen zichzelf geen ‘complotdenker’ of ‘-theoretici’, maar onderscheiden zich van de mainstream als ‘kritische vrijdenkers’. Ze zijn kritisch tegenover de propaganda die anderen voor waar aanzien en distantiëren zich van de ‘*sheeple*’, een veelgebruikte term in het samenzweringsmilieu om de ‘goedgelovige schapen’ aan te duiden die niet voor zichzelf kunnen denken, maar de menigte volgen.

Harambam en Aupers (2016) concluderen dat de complotcultuur in Nederland niet een homogeen geheel is. Het is eerder een netwerk van mensen die zich identificeren met verschillende wereldbeelden, overtuigingen en praktijken. Zij betwisten openlijk de autoriteit van de moderne staat, het kapitalisme, de media, technologie en de wetenschap. De groep is buitengewoon divers en er zit geen samenhang in het geslacht, de leeftijd, hun ideologische of politieke voorkeur, religieuze achtergrond, inkomen of opleiding. Volgens Harambam (Nijland & Boer, 2019) is het geloven in complottheorieën niet erg, “want kritisch bewustzijn is heel goed en kan zorgen voor verandering.” Maar het is wel belangrijk om onderscheid te maken tussen verschillende complottheorieën, omdat sommige complotten gevaarlijk kunnen zijn en kunnen aanzetten tot haat of geweld.

Conclusie

Een complottheorie is een verklaring - speculatief of gebaseerd op feiten - op een (vaak) politieke of sociale gebeurtenis, waarbij twee of meer krachtige individuen of organisaties in het geheim samenwerken om een (vaak) sinister doel te bereiken. Het is een reactie op onbevredigende officiële verklaringen van de autoriteiten (b.v. media, politiek, wetenschap). Zo’n theorie is niet per definitie onjuist, maar wordt meestal niet ondersteund door de wetenschap. De mensen die in complottheorieën geloven en deze ook verspreiden, worden meestal ‘complotdenkers’ of ‘complottheoretici’ genoemd. De reden dat ze in zo’n theorie geloven, heeft onder andere te maken met hun psychische gesteldheid, analytisch vermogen en opleidingsniveau. Toch blijkt dat niet helemaal te kloppen onder Nederlandse complotdenkers. Onderzoek wijst uit dat de groep hier ‘buitengewoon divers’ is.

Welke invloed hebben complottheorieën op de journalistiek?

In deze deelvraag wordt het duidelijk gemaakt wat voor invloed complottheorieën hebben op de journalistiek. Daarvoor is het eerst handig om te weten hoe complottheorieën de journalistiek bereiken en met welk doel.

Complottheorieën werden belangrijke nieuwsthema's op het moment dat officiële bronnen controle probeerden uit te oefenen over bepaalde informatie. Inmiddels zijn ze steeds meer erkend als een kenmerk van mainstream nieuws (Konkes & Lester, 2017, p. 826). Gedeeltelijk door de groei van nieuwe media (Wood, Douglas & Sutton, 2012, p.767). Enerzijds bieden ze het publiek de kans om hun eigen nieuwsverhalen te produceren en anderzijds krijgen journalisten nieuwe inzichten in het creëren van nieuws (Coleman, Morrison & Anthony, 2012, p.38).

Hoe worden complottheorieën verspreid?

Er is veel bezorgdheid geweest over de rol van specifieke mediacommunicatie in de verspreiding van complottheorieën, vooral via het internet (Douglas et al, 2019, p. 14). De combinatie van sociale uitsluiting (b.v. fysieke isolatie door achter een computer te zitten) met sociale inclusie (b.v. deelname in een sociaal netwerk) draagt daar, zowel online als offline, aan bij. Complottheorieën verspreiden zich online, net als wetenschappelijke kennis, vooral via sociale mediaplatformen als Facebook en Twitter (Mortimer, 2017). Daar worden ze makkelijk en snel gedeeld. Dit betekent niet dat mensen daardoor sneller in de complottheorieën geloven of dat het internet meehelpt bij de ontwikkeling en totstandkoming van een complottheorie. Bovendien worden ze via sociale media niet snel van persoon tot persoon gedeeld, zoals vaak gedacht wordt. In plaats daarvan blijven ze geconcentreerd binnen de gemeenschappen die het al met ze eens zijn (Douglas et al, 2019, pp. 14-15). Zo zijn er besloten Facebookgroepen voor mensen die zich bezighouden met complotdenken, zoals de groep 'Conspiracy Theories en 'Crimes and Conspiracies'.

Daarnaast zijn er veel speciale websites voor complottheorieën, deze worden echter niet vaak bezocht. Mainstream nieuwsbronnen en andere media, zoals film en muziek, hebben een veel groter bereik en publiek dan complotsites. Zij dragen dan ook op regelmatige basis bij aan de verspreiding van complottheorieën (Douglas et al, 2019, pp. 14-15). Dat gebeurt bijvoorbeeld als een complottheorie 'viraal' gaat op het internet, zoals met het coronavirus. Dan pikken de media dat sneller op en kunnen ze daarop inspelen. Vaak berichten ze er pas zelf over als het zorgt voor misinformatie en verwarring en ze het publiek moeten voorzien van duiding.

Wat betekent dit voor de journalistiek?

Complottheorieën in het nieuws kunnen worden beschouwd als pogingen om sociale hiërarchieën of rationeel scepticisme over officiële verklaringen van gebeurtenissen in twijfel te trekken en afwijkingen, tegenstrijdigheden en dubbelzinnigheden aan het licht te brengen (Konkes & Lester, 2017). Volgens Aupers (2017, p. 335) is het wantrouwen van complotdenkers tegenover instituties zoals de media 'niet alleen maar een gevaar voor de samenleving, zoals sommigen beamen, maar evengoed een impuls voor sociale verandering'. Complottheorieën dagen dan ook de journalistieke praktijk uit, met name in vaardigheden als researchen en verifiëren. Daarnaast bieden ze ruimte om te onderzoeken hoe effectief nieuwsorganisaties de communicatiestrategieën van de elite of autoriteiten vertegenwoordigen

of uitdagen. In een steeds meer gefragmenteerde mediaomgeving wordt de bereidheid van nieuwsorganisaties getest, om goed onderzocht en nauwkeurig journalistiek werk te leveren, in plaats van een snelle en onvolledige primeur te behalen (Konkes & Lester, 2017).

Journalisten kunnen in de problemen komen als complottheoretici de media wegzetten als slechteriken (De Maeyer, 2018) en als het publiek weinig vertrouwen heeft in de nieuwsmedia (Coleman, Morrison & Anthony, 2012). Sommige complotactivisten nemen een journalistieke rol op zich: ze vermijden de officiële politiek, door machthebbers zelf te confronteren en het publiek daarvan te informeren (Harambam, 2017, p. 184). “Goede journalistiek verschilt niet veel van complottheorieën”, stelt De Maeyer (2018). Het is volgens De Maeyer vooral moeilijk voor onderzoeksjournalisten om zich te onderscheiden van complottheoretici, want ze doen in feite allebei hetzelfde: research, zoveel mogelijk feiten en bewijzen achterhalen, systematisch twifelen, aanwijzingen volgen en - in hun ogen - de waarheid vertellen. Het samenzweren kan dan ook gezien worden als de ultieme vorm van journalistieke onthullingen bij (politieke) schandalen.

Conclusie

Complottheorieën worden steeds meer erkend als een kenmerk van mainstream nieuws. Dat komt deels door de groei van het internet en nieuwe (sociale) media, die dergelijke theorieën makkelijker en sneller verspreiden. De journalistieke praktijk wordt door complottheorieën getest en uitgedaagd, vooral in vaardigheden als nauwkeurige research en verificatie. Als een complottheorie de media wegzet als ‘slechterik’, kan dat de journalistiek in de problemen brengen. Maar het samenzweren kan ook worden gezien als een vorm voor journalistieke onthullingen bij schandalen.

Hoe gaan journalisten tot nu toe om met complottheorieën?

In de vorige deelvraag werd duidelijk gemaakt dat complottheorieën de journalistieke praktijk uitdagen. In deze deelvraag staat centraal waaraan journalisten een complottheorie kunnen herkennen, of ze daarover berichten en hoe ze dat dan doen. Tot slot wordt er gekeken naar wat er eventueel anders kan.

Volgens de Code voor de Journalistiek hebben journalisten een ethische en morele plicht in het verspreiden van de waarheid. Ze dienen burgers goed te kunnen informeren door betrouwbaar en pluriform in hun berichtgeving te zijn en het nieuws ‘waarheidsgetrouw, onafhankelijk, fair en met open vizier te brengen’ (NVJ, 2008). Met name punten 20 en 21 uit de Code voor de Journalistiek zijn belangrijk als het gaat om complottheorieën:

20. De journalist publiceert geen tekst of foto's en zendt geen audio-opnames of beelden uit die zijn gemaakt van personen in privé-situaties zonder toestemming van de betrokkene, tenzij met de publicatie een groot maatschappelijk belang is gediend.

21. De journalist gebruikt geen privé-documenten tenzij de betrokkenen daarvoor toestemming hebben gegeven, of met de publicatie een groot maatschappelijk belang is gediend. (NVJ, 2008)

Hoe kunnen journalisten een complottheorie herkennen?

Een opkomend schandaal of complot kan veel nieuwswaarde bevatten. Voor journalisten is het moeilijk om te bepalen wat een complottheorie is, zonder een bewezen complot met verifieerbare informatie. Een complot, zoals een schandaal, begint volgens Konkes en Lester (2017) vaak met een gerucht, oftewel ‘onvolledige kennis’, die ‘het mysterie achter gebeurtenissen die al publiekelijk bekend zijn, kan doordringen’. De uitdaging voor journalisten zit dan ook in het najagen van geruchten, zonder te vallen voor valse speculaties. Om beweringen te kunnen onderzoeken, hoeft een journalist niet volledig op te gaan in een complot (Konkes & Lester, 2017).

Hoe berichten journalisten momenteel over complottheorieën?

Ondanks kritiek op de rol van de journalistiek in onze samenleving, door zowel complottheoretici als het publiek, zijn journalisten bezig met ‘verantwoordingswerk’ en ‘zingeving’ (Konkes & Lester, 2017). In die hoedanigheid is nieuws een ‘redenerende instelling die bevredigende verklaringen agressief nastreeft, rigoureus test en overtuigend weergeeft’ (Ettema, 2007, p. 145). Pogingen om een opkomende en controversiële complottheorie te begrijpen, vereisen daarom journalistiek onderzoek en antwoord van overtuigende bronnen. Beschuldigingen van onrechtmatig handelen en beschuldigingen afdoen als ‘samenzweringstheorieën’ kunnen worden beschouwd als een strijd om legitimiteit. Ontkenning, afwijzing en een persoonlijke aanval op de mening en bezorgdheid van anderen zijn kenmerken van ‘gemediatiseerde’ complottheorieën en legitieme onderzoeksgebieden naar de relatie tussen media, macht en publieke kennis. Als een gerucht met ontkenning wordt beantwoord en journalisten alternatieve verklaringen kunnen vinden bij degenen die strijden om zichtbaarheid en legitimiteit, kan dit een complottheorie zijn. Als zulke geruchten beweren dat een groep machtige mensen opzettelijk in het geheim hebben gehandeld, kan ook daarvan worden gezegd dat het een complottheorie is. Met slechts een

klein beetje meer verificatie kan dit een krachtige onthulling worden (Konkes & Lester, 2017, p. 828). Een goed voorbeeld hiervan was toen Nieuwsuur en De Volkskrant in januari 2018 onthulden hoe de AIVD kon meekijken terwijl Russische hackers vanuit Moskou het Amerikaanse Ministerie van Buitenlandse Zaken en de Democratische Partij aanvielen. Nieuwsuur en De Volkskrant waren maanden bezig met research om dit schandaal te kunnen onthullen (Modderkolk, 2018). Hierbij hadden journalisten gebruik gemaakt van privédocumenten, maar omdat er een groot maatschappelijk belang werd gediend met het onthullen van deze geheime informatie, mochten ze dit volgens de Codes voor de Journalistiek doen (NVJ, 2008).

Wat kan anders?

Volgens Mortimer (2017) lijkt het misschien een morele noodzaak om in te grijpen in de verspreiding van complottheorieën, maar tegelijkertijd lijken actieve interventies de vrijheid van meningsuiting van complotdenkers te schenden. Daarom zouden we ernaar moeten streven om de onderliggende overtuigingen en aannames van complotdenkers beter te begrijpen. Volgens Mortimer is het ook goed om de dialoog met complottheoretici aan te gaan en met ze te debatteren, door ze tegenstrijdig bewijs te presenteren en hun gevoel van sociaal behoren te versterken. Bovendien kan een grotere en nauwkeurigere informatievoorziening vanuit de journalistiek helpen om de verdere verspreiding van complottheorieën tegen te gaan bij het grote publiek (Mortimer, 2017). Daarvoor is het volgens De Maeyer (2018) nodig dat de media de hedendaagse samenzweringscultuur serieus neemt. Deze cultuur kan de journalistiek dwingen om haar eigen epistemologie in twijfel te trekken en deze te hervormen, om zo te kunnen ontsnappen uit een moeilijke moderniteit. Journalisten zouden zichzelf moeilijke vragen moeten stellen, zoals: ‘Wat is een journalistiek feit?’, ‘Hoe verzamelen we feiten?’ en ‘Wat is een waarheid?’. Dat kunnen ze niet beantwoorden door simpelweg te vertrouwen op hun objectiviteit. Om deze strijd met complottheorieën aan te gaan, zouden journalisten moeten onthouden dat de kern van hun taak is om het publiek te vertellen over de wereld. Dat kan op verschillende manieren, maar bovenal met feiten en de realiteit (De Maeyer, 2018). Grote nieuwsorganisaties, zoals NOS, De Volkskrant, NRC, AD en Het Parool, spelen hier al op in. Ze informeren het publiek over de complottheorieën die rondgaan en weerleggen die met feiten, bijvoorbeeld in een artikel of uitlegvideo. Verder kunnen ook de sociale media en zoekmachines hun steentje bijdragen door gepersonaliseerde algoritmes anders te installeren, zodat gebruikers niet alleen worden blootgesteld aan informatie die in lijn is met hun vooraf vastgestelde overtuigingen (Mortimer, 2017).

Conclusie

Van journalisten wordt verwacht dat ze de waarheid verspreiden, ook als het gaat om een complottheorie. Het is misschien niet makkelijk om te bepalen wat een complottheorie is, maar des te meer uitdaging voor de journalist om niet te vallen voor speculaties. Goede research en antwoorden van overtuigende bronnen kunnen daarbij helpen. Grote nieuwsorganisaties, zoals NOS en De Volkskrant, spelen hier al op in door het publiek te informeren over complottheorieën die rondgaan. Bovendien lijkt het ingrijpen in de verspreiding van complottheorieën noodzakelijk, maar het is beter om complotdenkers te proberen te begrijpen en de dialoog met ze aan te gaan. Wat ook helpt, is als media de complotcultuur serieus nemen en zorgen voor een goede informatievoorziening.

Conclusie

Op welke manier kunnen journalisten in Nederland omgaan met complottheorieën?

Een complottheorie is een verklaring, speculatief of gebaseerd op feiten, wat de oorzaak van een gebeurtenis toeschrijft aan een complot. Het is een reactie van complotdenkers en -theoretici, die verschillende redenen hebben om hierin te geloven. Zo'n theorie is niet per definitie onjuist, maar wordt meestal niet wetenschappelijk ondersteund.

Complottheorieën worden steeds meer erkend als kenmerk van mainstream nieuws. Dat komt grotendeels door de groei van het internet en nieuwe (sociale) media, die complottheorieën makkelijk en snel verspreiden. De journalistieke praktijk wordt daardoor getest en uitgedaagd, vooral in vaardigheden als nauwkeurige research en verificatie. Het wantrouwen van complotdenkers kan de journalistiek in gevaar brengen, maar tegelijkertijd ook voor sociale verandering zorgen. Overigens kan het samenzweren ook worden gezien als een vorm voor journalistieke onthullingen bij (politieke) schandalen.

Journalisten hebben volgens de Code voor de Journalistiek een ethische en morele plicht om de waarheid te verspreiden, ook als het gaat om een complottheorie, want deze kan veel nieuwswaarde bevatten. Alhoewel het voor journalisten lastig is om te bepalen wat een complottheorie is, begint het vaak met een gerucht en is het een uitdaging voor de journalist om niet te vallen voor valse speculaties. Daarvoor is het nodig dat de journalist nauwkeurig onderzoek verricht (research en verificatie) en antwoorden krijgt van overtuigende bronnen. Als een gerucht met ontkenning beantwoord wordt, kan de journalist elders alternatieve verklaringen vinden. En als dan uit de geruchten blijkt dat er sprake is van opzettelijk geheim handelen door een groep machtige mensen, kan daarvan worden gezegd dat het een complottheorie is en is er slechts nog een klein beetje meer verificatie nodig.

Bovendien hebben grote nieuwsorganisaties in Nederland, zoals NOS, De Volkskrant, Telegraaf, NRC, Het Parool en AD al vaker over 'complottheorieën' bericht, bijvoorbeeld in de vorm van een artikel of een uitlegvideo. Als een complottheorie 'viraal' gaat op het internet, zoals met het coronavirus gebeurde, pikken nieuwsredacties dat sneller op. Vaak berichten ze er pas zelf over als ze merken dat het zorgt voor misinformatie en ze het publiek moeten voorzien van duiding.

Het ingrijpen in de verspreiding van complottheorieën lijkt misschien een morele noodzaak, maar het is beter om te proberen begrijpen wat de onderliggende overtuigingen en aannames van complotdenkers zijn. Ook is het goed om de dialoog met ze aan te gaan en met ze te debatteren, door ze tegenstrijdig bewijs te presenteren en hun gevoel van sociaal behoren te versterken. Bovendien is het noodzakelijk dat de journalistiek de complotcultuur serieus neemt en zorgt voor een goede informatievoorziening voor het grote publiek. Dat kan op verschillende manieren, maar bovenal met feiten en realiteit. Onze kerntaak is ten slotte om het publiek zo goed als mogelijk te vertellen over de waarheid en dus wat er speelt in de wereld.

Bronnenlijst

Harambam, J. (2017, October 26). *“The Truth Is Out There”*: Conspiracy culture in an age of epistemic instability. Erasmus University Rotterdam. Geraadpleegd op 17 maart 2020, van <http://hdl.handle.net/1765/102423>

Daubs, M. S. (2019). Truthteller: An investigative reporter's journey through the world of truth prevention, fake news and conspiracy theories [book review]. *New Zealand International Review*, 44(6), 25-26. Geraadpleegd op 17 maart 2020, van <https://search-ebscohost-com.hu.idm.oclc.org/login.aspx?direct=true&db=a9h&AN=139853898&scope=site>

McCauley, C., & Jacques, S. (1979). The popularity of conspiracy theories of presidential assassination: A Bayesian analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(5), 637–644. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.37.5.637>

Clarke, S. (2002). Conspiracy Theories and Conspiracy Theorizing. *Philosophy of the Social Sciences*, 32(2), 131–150. <https://doi.org/10.1177/004931032002001>

Wood, M. J., Douglas, K. M., & Sutton, R. M. (2012). Dead and Alive. *Social Psychological and Personality Science*, 3(6), 767–773. <https://doi.org/10.1177/1948550611434786>

Konkes, C., & Lester, L. (2015). Incomplete Knowledge, Rumour and Truth Seeking. *Journalism Studies*, 18(7), 826–844. <https://doi.org/10.1080/1461670x.2015.1089182>

Ettema, J. S. (2007). Journalism as Reason-Giving: Deliberative Democracy, Institutional Accountability, and the News Media's Mission. *Political Communication*, 24(2), 143–160. <https://doi.org/10.1080/10584600701312860>

Schuurmans, U. (2020, 2 maart). *De verslaggeving over corona is schadelijker dan het virus zelf*. Geraadpleegd op 21 maart 2020, van <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/de-verslaggeving-over-corona-is-schadelijker-dan-het-virus-zelf~b94f3cf8/>

Owen, T. (2020, 21 maart). *De wildste complottheorieën over corona (en waarom je ze niet moet geloven)*. Geraadpleegd op 23 maart 2020, van <https://www.vice.com/nl/article/epgkz/de-wildste-complottheorieen-over-corona-en-waarom-je-ze-niet-moet-geloven>

Van der Beek, H. (2020, 20 maart). *De 5 meest krankzinnige complottheorieën over corona*. Geraadpleegd op 21 maart 2020, van <https://www.parool.nl/wereld/de-5-meest-krankzinnige-complottheorieen-over-corona~b1c72387/>

Van der Wilde, D. (2020, 23 februari). *Baudet is een complotdenker*. Geraadpleegd op 22 maart 2020, van <https://www.nporadio1.nl/opinie-commentaar/21865-baudet-is-een-complotdenker>

Klaassen, N. (2020, 2 maart). *Nepnieuws even ‘viraal’ als corona: complotten en propaganda rond het virus*. Geraadpleegd op 22 maart 2020, van <https://www.ad.nl/tech/nepnieuws-even-viraal-als-corona-complotten-en-propaganda-rond-het-virus~ad342c10/>

Joop. (2019, 5 oktober). *Meeste complotdenkers bij Forum, PVV en 50Plus*. Geraadpleegd op 24 maart 2020, van <https://joop.bnnvara.nl/nieuws/meeste-complotdenkers-bij-forum-pvv-en-50plus>

Van Assen, M. (2020, 24 maart). *Russisch nepnieuws: corona is een grap of een biologisch wapen*. Geraadpleegd op 26 maart 2020, van <https://www.ad.nl/buitenland/russisch-nepnieuws-corona-is-een-grap-of-een-biologisch-wapen~ab07fd1e/>

Kist, R., Nieber, L. (2020, 9 maart). *Misinformatie over coronavirus gaat ook viraal*. Geraadpleegd op 23 maart 2020, van <https://www.nrc.nl/nieuws/2020/03/09/misinformatie-over-coronavirus-gaat-ook-viraal-a3993140>

Waszink, V. (2020, 25 februari). *Infodemie*. Geraadpleegd op 23 maart 2020, van <https://ivdnt.org/onderzoek-a-onderwijs/lexicologie-a-lexicografie/neologisme-van-de-week-archief/2588-infodemie>

Modderkolk, H. (2018, 26 januari). *Hackers AIVD leverden cruciaal bewijs over Russische inmenging in Amerikaanse verkiezingen*. Geraadpleegd op 23 maart 2020, van <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/hackers-aivd-leverden-cruciaal-bewijs-over-russische-inmenging-in-amerikaanse-verkiezingen~b32c6077/>

Anthony, A., & Moulding, R. (2018). Breaking the news: Belief in fake news and conspiracist beliefs. *Australian Journal of Psychology*, 71(2), 154–162. <https://doi.org/10.1111/ajpy.12233>

Aupers, S. (2012). ‘Trust no one’: Modernization, paranoia and conspiracy culture. *European Journal of Communication*, 27(1), 22–34. <https://doi.org/10.1177/0267323111433566>

Castanho Silva, B., Vegetti, F., & Littvay, L. (2017). The Elite Is Up to Something: Exploring the Relation Between Populism and Belief in Conspiracy Theories. *Swiss Political Science Review*, 23(4), 423–443. <https://doi.org/10.1111/spsr.12270>

Craft, S., Ashley, S., & Maksl, A. (2017). News media literacy and conspiracy theory endorsement. *Communication and the Public*, 2(4), 388–401. <https://doi.org/10.1177/2057047317725539>

Den Boon, T. D. (2020, 5 maart). *Tot de twintigste eeuw kende niemand het woord complottheorie*. Geraadpleegd op 23 maart 2020, van <https://www.trouw.nl/cultuur-media/tot-de-twintigste-eeuw-kende-niemand-het-woord-complottheorie~b2b51990/>

Dentith, M. R. X. (2019). Conspiracy theories on the basis of the evidence. *Synthese: An International Journal for Epistemology, Methodology and Philosophy of Science*, 196(6), 2243–2261. <https://doi.org/10.1007/s11229-017-1532-7>

Douglas, K. M., Sutton, R. M., & Cichocka, A. (2017). The Psychology of Conspiracy Theories. *Current Directions in Psychological Science*, 26(6), 538–542. <https://doi.org/10.1177/0963721417718261>

File: Illuminati-Logo.png. (2016). [Foto]. Geraadpleegd van <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Illuminati-Logo.png>

Georgiou, N., Delfabbro, P., & Balzan, R. (2019). Conspiracy beliefs in the general population: The importance of psychopathology, cognitive style and educational attainment. *Personality and Individual Differences*, *151*, 109521.

<https://doi.org/10.1016/j.paid.2019.109521>

Harambam, J., & Aupers, S. (2016). 'I Am Not a Conspiracy Theorist': Relational Identifications in the Dutch Conspiracy Milieu. *Cultural Sociology*, *11*(1), 113–129.

<https://doi.org/10.1177/1749975516661959>

Keulemans, M. (2020, 14 februari). *Vaste prik bij virusuitbraken: complottheorieën. Hoe wapen je je ertegen?* Geraadpleegd op 22 maart 2020, van

<https://www.volkskrant.nl/wetenschap/vaste-prik-bij-virusuitbraken-complottheorieen-hoe-wapen-je-je-ertegen~bc545426/?referer=https%3A%2F%2Fwww.google.nl%2F>

Luckerhof, C. (2019, 9 augustus). *Dreiging complotdenkers neemt toe: "Door sociale media is het steeds makkelijker complottheorieën te verspreiden"*. Geraadpleegd op 22 maart 2020, van

<https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/dreiging-complotdenkers-neemt-toe-door-sociale-media-is-het-steeds-makkelijker-complottheorieen-te-verspreiden~b80144d0/>

Lukić, P., Žeželj, I., & Stanković, B. (2019). How (ir)rational is it to believe in contradictory conspiracy theories? *Europe's Journal of Psychology*, *15*(1), 94–107.

<https://doi.org/10.5964/ejop.v15i1.1690>

Oliver, J. E., & Wood, T. J. (2014). Conspiracy Theories and the Paranoid Style(s) of Mass Opinion. *American Journal of Political Science*, *58*(4), 952–966.

<https://doi.org/10.1111/ajps.12084>

Sipma, T. (z.d.). *De cultuur achter complottheorieën*. Geraadpleegd op 22 maart 2020, van

<https://sociologiemagazine.nl/artikel/de-cultuur-achter-complottheorie%C3%ABn>

Van Arkel, K. (2019, 27 januari). *Zo ontstaat een complottheorie*. Geraadpleegd op 21 maart 2020, van

<https://www.ad.nl/wetenschap/zo-ontstaat-een-complottheorie~a88feb98/?referrer=https://www.google.nl/>

Van Lent, N. (z.d.). *Wat is Watergate?* Geraadpleegd op 24 maart 2020, van

<https://npofocus.nl/artikel/7552/wat-is-watergate>

Van Putten, L. (2020, 5 februari). *'Fantasieën over het coronavirus zijn besmettelijker'*. Geraadpleegd op 22 maart 2020, van

<https://www.universiteitleiden.nl/nieuws/2020/02/fantasieen-over-het-coronavirus-zijn-besmettelijker>